

PUKOTINA VREMENA PROLAZI KROZ MOJE SRCE

MEMOARI

HERTHA PAULI

LEYKAM
international

Pogovor / Karl-Markus Gauß

HERTHA PAULI
PUKOTINA VREMENA
PROLAZI KROZ MOJE SRCE
Memoari

LEYKAM international

NAKLADNIK
Leykam international d.o.o., Ilica 42, HR-10000 Zagreb
www.leykam-international.hr

ZA NAKLADNIKA
Jürgen Ehgartner

UREDNIKA
Eugenia Ehgartner

PRIJEVOD S NJEMAČKOGA
Igor Crnković

LEKTURA I KOREKTURA
Neli Mindoljević

© 2024 Leykam international d.o.o., Zagreb
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati,
fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati
bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI.

Naslov originala: „Der Riss der Zeit geht durch mein Herz”
© 2022 Paul Zsolnay Verlag Ges.m.b.H., Wien

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
i medija
Republic
of Croatia
Ministry
of Culture
and Media

Bundesministerium
Kunst, Kultur,
öffentlicher Dienst und Sport

Gefördert durch das Bundesministerium Kunst,
Kultur, öffentlicher Dienst und Sport Österreich.

ISBN 978-953-340-177-5

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001208713.

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI
Beč, Graben, oko 1915. © akg-images

HERTHA PAULI
PUKOTINA VREMENA
PROLAZI KROZ MOJE SRCE

Memoari

Pogovor
Karl-Markus Gauß

Prijevod s njemačkoga
Igor Crnković

Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
1 POZIV IZ BERLINA	9
2 MALENI HOTELI	35
3 CHAMPS-ELYSEES	57
4 ODMOR POD OKRILJEM UNIŠTENJA	83
5 IZMEĐU NEBA I ZEMLJE	103
6 DOSSIER D'AMOUR	133
7 UIME SVIH NAS	161
8 BIJEG	185
9 ODGOVOR	215
10 RIBAR SPASITELJ LJUDI IZ MARSEILLEA	243
SVRŠETAK	275
Karl-Markus Gauß SVE VIĐENO, SVE PROŽIVLJENO	285
HERTHA PAULI	299
O PREVODITELJU	301

PREDGOVOR

„Pukotina vremena prolazi ravno kroz moje srce”*, zapisao je Heinrich Heine otprilike sto godina prije nego što smo mi napustili Europu. Ta rečenica pratila nas je u bijegu kroz Francusku, s obzirom na to da ju je Walter Mehring uvijek iznova citirao.

„Je li i on već znao da će to neobično stanje postati uobičajenom sudbinom naših književnika?” zapitao se jednom prilikom.

„Vi nikad niste uistinu stigli ovamo u Ameriku”, običavao je reći slikar George Grosz kad bismo ga posjećivali u njegovu atelijeru na Long Islandu. „Svi ste vi zajedno još uvijek zaglibili u Marseilleu...” Grosz je smatrao da je on pustio korijene u Americi, možda i zato što je užas od kojega smo pobjegli pretočio u svoje slike, bezvremenske slike u beskonačnu vremenu, dok smo mi

---

* Citat potječe iz Heineova putopisa *Die Bäder von Lucca, Bagni di Lucca*, objavljena u zbirci *Reisebilder, Slike s putovanja* (1826. – 1831.), kojom ističe svoju pobunu protiv feudalno-aristokratskog i klerikalnog mentaliteta, a glasi: „Budući da je pjesnikovo srce središte svijeta, mora ono u sadašnje vrijeme biti zaista jadno raskinuto... No kroz moje je prolazila velika pukotina svijeta, i upravo zbog toga znam da su mi veliki bozi udijelili milost daleko ispred sviju drugih i počastili me pjesničkim mučeništvom.” (prev. Dragutin Perković, Naprijed, Zagreb, 1964.) Heine je zbog svojih revolucionarnih ideja bio primoran 1831. zauvijek napustiti Njemačku i otići u egzil u Pariz, gdje se u nekoliko navrata u svojim čuvenim govorima koristio citatom „Pukotina vremena prolazi kroz moje srce”. (op. prev.)

drugi još uvijek bili na putu – u potrazi za prostorom i vremenom, koji su se nekad davno negdje izgubili.

Ovoj knjizi doživljaja cilj je izgraditi most koji će spajati današnje vrijeme s prošlim – za moje prijatelje i za mene. Most, koji će se pružati preko pukotine vremena, izgrađen iz misli, sjećanja, slika...

H. P.

Long Island, New York, 1970.

1

POZIV IZ BERLINA

U vrijeme kad je Beč još bio svjetski grad, u kojemu su vladali Habsburgovci i kralj valcera, bečke kavane igrale su posve drukčiju ulogu. U njima se sastajao velik svijet, u njima su se rađale ideje, donosile odluke i pokapale nade. U kavanama su se ocrtavale mijene vremena, kao u kakvu svjetskom kazalištu. Ondje su se, ovisno o okolnostima, izmjenjivali redoviti posjetitelji, političari, pjesnici i majstori šaha. Dvije najpoznatije kavane iz dobrih starih vremena nalazile su se u blizini Hofburga: kavana Herrenhof i kavana Central. U Herrenhofu se nekoć prijestolonasljednik Rudolf inkognito sastajao s liberalnim novinarima, dok je u Centralu prije Prvoga svjetskog rata izvjesni gospodin Bronstein svakodnevno igrao svoje partije šaha, sve dok nije u zapečaćenu vagonu njemačke vojske ušao u svjetsku povijest kao Leo Trocki.

Prije Drugoga svjetskog rata u Herrenhofu je rado doručkovao jedan novi član vlade. Svaki dobar konobar poznaje čitateljske navike svojih stalnih gostiju, pa je tako dr. Seyß-Inquartu revno donosio na stol njemačke novine. Ipak je gospodin ministar bio službeni austrijski čovjek za vezu s Trećim Reichom.

Tog petka, 11. ožujka 1938., u podne sam imala dogovoren sastanak u kavani Herrenhof – ne sa Seyß-Inquartom, kojega niti sam poznavala, niti sam željela upoznati, već s dvojicom bliskih prijatelja. Žurila sam na njega jer sam kasnila. Prethodno sam u hotelu Bristol imala sastanak s američkom nakladnicom Blanche Knopf, koja se na moju radost zanimala za moju nedavno objavljenu biografiju Berthe von Suttner*.

Ta je knjiga u Njemačkoj bila zabranjena jednako brzo kao i roman *Dolje oružje!*** te nositeljice Nobelove nagrade za mir. Međutim, biografija Suttnerove i u Beču je također izazvala malenu pomutnju: dok sam na radijskoj emisiji čitala ulomke iz nje, nacisti su u studio bacili smrdljive bombe. Ali Blanche Knopf željela je njezinu biografiju objaviti u Americi, premda u tom trenutku situacija nije bila nimalo obećavajuća.

Ako se čovjek požuri, od Bristola do kavane Herrenhof stigne za manje od deset minuta, ali ne i toga 11. ožujka 1938. „Kad se Ringom više ne može prolaziti, to znači da je izbila revolucija”, govore Bečani još od 1918. Tog su me dana dočekale policijske barikade jer su mladi nacionalsocijalisti marširali prema Operi. „Heil Hitler!” uzvikivali su neprekidno.

Upitno sam se obratila jednome policajcu. On je samo slegnuo ramenima, ali njegov kolega – policajci rado patroliraju u parovima – iznenada mi je uputio oštar

---

* Hertha Pauli: *Nur eine Frau. Bertha von Suttner*, biografski roman objavljen 1937. (op. prev.)

** Bertha von Suttner: *Die Waffen nieder!*, autobiografski pacifistički roman objavljen 1899. (op. prev.)

pogled. Što bi to trebalo značiti, pitala sam se bježeći iz gužve. Policajci su pošli za mnom, pa sam u strahu umalo završila među nacističkim prosvjednicima. Ali oni su me propustili kad su vidjeli da bježim od policije. Utekla sam u vežu jedne zgrade i uspjela neprimjetno izići kroz izlaz na drugoj strani.

Kad sam se pojavila u Herrenhofu, zatekla sam zabrinute prijatelje. Povici „Heil Hitler” dopirali su do nas poput neprekidna lajanja. „I policajci su također nacisti”, šapnula sam ostavši bez daha i smjesta utihnula jer nam je prišao konobar.

„Što ćete popiti?” upitao je kao i uvijek. Naručila sam šalicu zlatne kave – samo kavu, jer ostala sam bez teka.

U krugu svojih prijatelja pribrala sam se. Jedan od njih bio je dr. Carl Frucht, danas voditelj odnosa s javnošću UN-ove Svjetske zdravstvene organizacije u New Delhiju, koji je u to vrijeme još bio student. „Carli”, kako smo ga od milja zvali, bio je suosnivač „Austrijskog dopisništva”*, moje književne agencije, kojoj je misija bila objavljivanje djela ponajprije austrijskih književnika.

Drugi je bio Walter Mehring. Njemački književnik, koji je živio u Parizu, došao je u Beč 1934. na nekoliko dana, a zadržao se nekoliko godina. Na naše ljubazno raspitivanje o njegovim djelima isprva nije odgovarao. Konačno smo se upoznali prilikom jednoga druženja, a on me je pogledao s osmijehom: „Vi ste Austrijsko

---

* *Österreichische Korrespondenz* bila je bečka književna agencija, koju je Hertha Pauli osnovala 1933. i u njoj djelovala sve do bijega iz Austrije 1938. zastupajući brojne poznate umjetnike. (op. prev.)

dopisništvo?” Rekao je da je izbjegavao službenu gospodu, ali da mu nikako nije bila namjera izbjegavati toliko neslužbenu mladu damu. I danas još uvijek ponekad spominje veliki damski šesir s vrpcom koji sam tom prigodom nosila na glavi.

„Moraš brzo pobjeći”, savjetovala sam mu u Herrenhofu. Bio je jedan od prvih na Goebbelsovu popisu za oduzimanje njemačkog državljanstva, što ga je ispunjavalo ponosom. „A ti?” upitao me je. „Mi smo ipak u nešto drukčijem položaju”, odgovorila sam, a Carli se nadovezao: „Mi u nedjelju moramo izabrati.” Te je nedjelje, 13. ožujka – taj datum djelovao mi je praznovjernim – Schuschnigg raspisao referendum: *da* ili *ne*, za ili protiv slobodne, neovisne Austrije. Očekivala sam kako je odlučno *da* izvan svake sumnje. U tome su nam davali za pravo i poznanici iz političkih krugova; nadmoćnu pobjedu nije proricao samo Guido Zernatto, generalni tajnik Domovinske fronte, državni tajnik i jedan od naših autora, već i dogradonačelnik Ernst Karl Winter, Mehringov nakladnik, koji je kao socijalist zazivao ujedinjenu obranu od nacista. A njemački veleposlanik von Papen povjerio je Almi Mahler-Werfel da se čak ni austrijski nacisti više ne mogu javno zalagati za *Anschluss**, s obzirom na to da je potpisani sporazum između Hitlera i Schuschnigga od njihova sastanka u Berchtesgadenu jamčio našu neovisnost.

Koja je bila stvarna cijena te takozvane „daljnje normalizacije austrijsko-njemačkih odnosa” bilo nam

---

* *Anschluss* (njem. priključenje, pripojenje), uobičajeni naziv za pripojenje Austrije Njemačkoj (op. prev.)

je poznato samo iz glasina. No već su se i objavljene točke njihova dogovora činile dovoljno zlokobnima. Seyß-Inquart postao je ministrom unutarnjih poslova, a i drugi su nacisti također zauzeli ključne položaje u vlasti, dok je nacističkim zločincima, primjerice onima koji su ubili Dollfuša, udijeljeno opće pomilovanje. Kad je objavljena vijest o Schuschniggovu odlasku na poniženje u Canossu, nazvala sam Zernatta u Domovinsku frontu. „Kancelar nam je u Berchtesgadenu?” vikala sam zgrožena. „Kako je samo mogao?”

„To sam ga i sam pitao”, odgovorio mi je državni tajnik.

„Dovde i ni koraka dalje”, objašnjavao je Kurt von Schuschnigg nakon svojega povratka. Održao je govor u parlamentu pokraj biste svojega prethodnika Engelberta Dollfuša, koji je 1934. pao kao žrtva nacističke vlasti. Schuschnigg je dva dana prije u Innsbrucku, u svojem rodnom Tirolu, objavio: „Ljudi, kucnuo je čas! U nedjelju glasamo na referendumu”, zaključivši svoj govor uzvikom: „Crveno-bijelo-crveno sve do smrti!”

Uslijedio je gromoglasan pljesak. „Crveno-bijelo-crveno sve do smrti!” Željeli smo se boriti, premda smo znali da nam se neprijatelj već uvukao u vlastite redove. Željeli smo nasamariti ubojice, ne ostaviti im vremena da uzvrate udarac. Referendum je trebao ispuhati vjetar iz njihovih jedara.

Čak i Mehring, dežurni pesimist, oglušio se na upozorenja i ostao. Ta nisu li ga već 1934. u Parizu upozoravali da ne putuje k „austrofašistima”? U vlaku za Beč jedan mu je suputnik tada ispričao kako je njegova

nova zbirka pjesama *I vama u prkos** već zabranjena u Austriji. Taj je čovjek imao sa sobom jedan primjerak knjige te ga je ljubazno i s divljenjem zamolio za autogram. „Tko ste vi?” upitao ga je Mehring.

„Ja sam cenzor”, uzvratio je ovaj.

Poslije, u vinskoj konobi, Mehring je ponekad samoga sebe nazivao „Bečaninom po vlastitu izboru”. Sad mu se, kao u starome vicu iz Prvoga svjetskog rata, naša situacija činila „beznadnom, ali ne i ozbiljnom”.

„Ne ostavljam vas na cjedilu”, objasnio je toga ožujskog jutra u Herrenhofu. Vjerovao je da nam može pružiti spas u Francuskoj ako baš sve ode kvragu. Imao je dobre veze s francuskim Ministarstvom vanjskih poslova u Quai d’Orsay.

Naš razgovor iznenada je prekinut. „Poziv iz Berlina za gospodina dr. Seyß-Inquarta!”

Neki je gospodin ustao sa susjednoga stola i, prošavši tik pored nas, zaputio se prema telefonu u garderobi. U tom trenutku postalo mi je jasnim: naša je policija sada u rukama tog čovjeka!

Na zidnoj istaci iza našega stola u kutu kavane stajali su ljupki barokni brončani anđelčići. Pokazujući prema jednoj od tih figurica, šapnula sam Mehringu na uho: „Da ga zatučem jednim od njih?”

Walter je odmahivao glavom. „Ne bi ništa pomoglo – previše ih je.”

Ministar unutarnjih poslova vratio se za svoj stol, platio i pohitao van. Konobar je zabrinuto gledao za njim.

---

* Walter Mehring: *Und Euch zum Trotz. Chansons, Balladen und Legenden*, zbirka poezije objavljena 1934. (op. prev.)

„Gospodin doktor danas je vrlo uzrujan”, povjerio nam se. „Danas mu nije ukusna čak ni štrudla od jabuka.”

Što se događalo iza kulisa, saznala sam od Guida Zernatta tek mnogo poslije u egzilu. Nakon tog poziva iz Berlina, Seyß-Inquart zaputio se u Ured saveznoga kancelara, iz kojega su ga već posvuda tražili. Nisu ga mogli pronaći ni u njegovu uredu ni u odvjetničkoj tvrtki, pa čak ni u nekadašnjem ilegalnom sjedištu stranke u ulici Seitzergasse. Ispred njega bio je parkiran jedino njegov auto.

U međuvremenu je u Ured saveznoga kancelara stizalo sve više prijeteci izjvešća. Njemačke trupe gomilale su se na bavorskoj granici i u Münchenu; u pograničnome gradu Passauu tijekom dana očekivao se dolazak vojnoga transporta od 40 000 ljudi, a postrojbe SA i SS okupljale su se u Donjoj Austriji i u Beču.

Svi su se nadali da će Seyß-Inquart intervenirati kako bi se stvari smirile. Samo dan prije, u četvrtak, 10. ožujka, izjavio je kako je voljan na radiju podržati Schuschniggov referendum. Za činjenicu da je u međuvremenu iz Herrenhofa – pomno odabrana, neutralna mjesta – telefonirao s Berlinom, doznalo se tek kad se, zajedno sa svojim kolegom iz kabineta, ministrom bez portfelja Glaiseom von Horstenauom, napokon pojavio u Uredu saveznoga kancelara.

Njih su mu dvojica prenijela ultimatum. Führer je želio da se referendum odgodi za četiri tjedna te da se tada održi pod vodstvom Seyß-Inquarta. U slučaju da ultimatum bude odbijen, dvojica će ministara podnijeti

ostavke i odbaciti svaku daljnju odgovornost. Kancelaru su dali rok za donošenje odluke do jedan sat poslijepodne. Dakle, manje od sat vremena.

Otkazivanje referenduma Schuschniggu se činilo nemogućim. Objasnio im je da može izmijeniti tehničke postupke, ali ne i odgoditi datum, te naložio Zernattu da s dvojicom ministara ispregovara produljenje roka. On je sam u međuvremenu želio prokomentirati situaciju s predsjednikom države Miklasom.

Dr. Seyß uvjeravao ih je kako je u pogledu roka već učinio sve što je u njegovoj moći, no naposljetku se ipak dao nagovoriti da još jednom nazove Berlin te se vratio s produljenjem roka za dodatnih sat vremena.

U predsoblju Ureda saveznoga kancelara čekala je nijema gomila ljudi, dok su telefoni neprekidno zvonili. I tako je isteklo vrijeme, posljednji rok koji im je Seyß-Inquart postavio. Zernatto ga je pokušavao uvjeriti da takva taktika i takva politika nikako ne mogu potjecati od njega i da su potpuno oprečni njegovim dotadašnjim stavovima... Ministar unutarnjih poslova kimao je. Priznao je da stvari više nisu u njegovim rukama i da se odluke sada donose negdje drugdje.

„Gdje?”

„U Berlinu.”

„Ili na barikadama”, odgovorio je Zernatto.

Nakon kratka razmišljanja, Seyß-Inquart odlučio je još jednom razgovarati s Göringom, koji je s druge strane držao uzde u svojim rukama. Njihov razgovor prisluškiavao je državni vrh. Poslije je utvrđeno da je ono što je o njemu tvrdio Seyß-Inquart odgovaralo činjenicama:

Göring ga je najprije pustio da čeka kako bi razgovarao s Hitlerom, a potom je maršal proglasio ultimatum ništavnim, dodavši: „Prenesite to Schuschniggu.”

Seyß-Inquart obratio se Zernattu: „Hoćemo li prenijeti poruku kancelaru?”

Austrijski državni tajnik na to mu je odgovorio: „To je vaša osobna dužnost.”

Ministar unutarnjih poslova slegnuo je ramenima. „Moja je dužnost jedino prenijeti poruku, inače nemam nikakva utjecaja. Nisam ništa drugo doli operaterka koja prenosi povijesnu vijest.”

Nebom su letjeli austrijski propagandni zrakoplovi, a na bečke ulice padali su milijuni letaka s najavom referenduma, kružeći nebom u divljem metežu. Kad smo izišli iz Herrenhofa, našli smo se između sukobljenih strana koje su se nadglasavale.

„Crveno-bijelo-crveno sve do smrti!” bruhalo je iz naših redova. „Heil Hitler!” orilo se s druge strane. Ja sam stala zviždati Marseljezu, ali nitko me nije čuo. Želja za borbom nadvladavala je strah. Još uvijek uvjereni u pobjedu, Carli i ja probijali smo se kroz svjetinu, dok je Mehring otišao u svoj hotel na Zapadnom kolodvoru kako bi spakirao barem svoju biblioteku. Nismo mogli ni slutiti što se istodobno događalo u Uredu saveznoga kancelara.

Uspjeli smo čitavi stići do našega „ureda”, koji je zapravo bio tek jedna soba u mojem stanu u potkrovlju. Ondje je sve još bilo tiho, kao da se ništa nije dogodilo. Rukopisi naših autora spokojno su ležali na policama visoka regala. Među njima bile su zastupljene sve

političke struje, od lijevih do desnih; nedostajala je jedino nacionalsocijalistička.

Bili smo ponosni na naš popis autora, koji je sezao od pjesnika Franza Theodora Csokora, koji se kao predstavnik Austrije na kongresu P.E.N.-a u Dubrovniku zalagao za isključivanje nacista iz te organizacije, preko Alfreda Polgara i Egona Friedella, pa sve do Schuschniggova djela *Tripud Austria** koje se bavilo pravima stranaca.

Tog petka poslijepodne radili smo kao i uvijek jer nam se činilo najvažnijim da ostanemo smireni. Navečer sam otišla posjetiti oca, koji je sa svojom mladom suprugom živio u Devetom okrugu, u blizini Instituta za biokemiju u kojemu je radio. Moja majka, koja je nekoć pisala za list *Neue Freie Presse*, aktivistica za ženska prava i pacifistica, odavno je bila preminula.

Iz tramvaja je sve djelovalo mirnijim, s obzirom na to da nije ulazio u okruge u središtu grada. Otac me je dočekao snužden, a maćeha je bila ratoborna. Uključili smo radio. Nakon devetnaest sati oglasio se naš kancelar:

„Današnji dan suočio nas je s teškom i odlučujućom situacijom. Dužnost mi je izvijestiti austrijski narod o događajima koji su se danas odigrali. Vlada Njemačkoga Reicha predsjedniku je postavila ultimatum da imenuje vladu sukladno njihovim prijedlozima ili će u protivnome u sljedećim satima njemačke trupe izvršiti invaziju na našu zemlju. Izjavljujem pred cijelim svijetom, kako

---

* Kurt Schuschnigg: *Dreimal Österreich*, knjiga objavljena 1937. (op. prev.)

su vijesti koje se šire Austrijom, da su potekle rijeke krvi, da vlada ne kontrolira situaciju i da nije u stanju samostalno dovesti stvari u red, od prve do zadnje riječi izmišljene...”

Odahnula sam.

„Gospodin predsjednik zadužio me je da obavijestim austrijski narod kako u svakom slučaju želimo izbjeći nasilje. Budući da ni po koju cijenu ne želimo prolijevati njemačku krv, čak ni u ovome odlučujućem trenutku, izdali smo zapovijed našoj vojsci da se povuče bez otpora...”

U ušima mi je pulsirala moja nenjemačka krv, tako da sam čula jedino kraj.

„I tako se ovime opraštam od austrijskoga naroda njemačkom riječju i željom iz dubine srca: Bože, čuvaj Austriju!”

„Bože”, uzdahnula je moja maćeha.

Na radiju je zasvirala glazba, poznati zvuci Josepha Haydna. Činilo se da je mojemu ocu iznenada laknulo. „Pa ne može valjda biti toliko loše”, rekao je. „Ipak sviraju našu carsku himnu.”

Ja sam ga samo pogledala. Stihovi „Bože, čuvaj...” nisu se svirali još od pada monarhije. Ali zato se sada ista melodija pjevala s drugim stihovima: „Njemačka, Njemačka iznad svega, iznad svih na svijetu...”

Da nije bilo za plakanje, bila bih se nasmijala. Ali na oči mi nisu dolazile suze. Samo sam zurila u prazno. Kroz otvoren prozor dopirala je jedna nova pjesma: „Braćo, marširajmo zajedno dok sve ne bude u ruševinama,” pjevalo se i odjekivalo izvana, „danas smo osvojili

Njemačku, a sutra ćemo cijeli svijet!”

Željela sam pobjeći – ali kamo? „Vidimo se s druge strane granice”, nečujno su izrekle moje usne.

Otac je zatvorio prozor. „Zaboga, što ako te tko čuje”, šaputao je. A potom rekao: „Ja ostajem.” Jedino je moja mlada maćeha viknula za mnom: „Sjeti nas se kad budeš prelazila granicu!”

Poslije je i moj otac pobjegao preko granice – a ona je ostala... Na ulici su posvuda oko mene urlali glasovi: „Jedan narod, jedno carstvo, jedan vođa!” Nije bilo nikakvih barikada.

Zatvorila sam se u telefonsku govornicu. Veza je uspostavljena. „Dodi odmah k meni”, rekla sam Mehringu. „Da”, odgovorio mi je i spustio slušalicu. Ili je netko prekinuo vezu? Odjednom sam se osjećala usamljenom. Jedino mi je Walterov glas još uvijek odzvanjao u uhu: „Daj Bože da se veliki rak više nikada ne oslobodi...”

Svoju „Sagu o velikom raku” napisao je još i prije požara u Reichstagu – a sad je taj rak krenuo na mene: „Kad se opijeno čudovište probudi iz sna” – korak po korak – „sve će krenuti unatrag i ustranu, unatrag i ustranu, i završit će spaljivanjem vještica i pogromom nad Židovima...!!”

Rak je odjednom poprimio mnoga lica. „Propadnite!” viče. „Počuj me, narode, koji ovdje živiš...” Sugrađani su me okružili plešući i pjevajući: „Kad židovska krv šikne s noža, svima će nam biti bolje” – pjesmu Horsta Wessela. Potrčala sam, potrčala još brže nego prethodnoga podneva – „tad će se sat stoljeća vratiti u vječnu

ponoć” – on me progonio, osjećala sam da mi je za petama... „Riječ je, riječ je o velikome raku”*... Bože, čuvaj Austriju...

Iza mojih leđa zatvorila su se vrata. Stigla sam kući. Na podu je ležala gomila rukopisa. Sve je bilo tiho. A onda me je iznenada netko zagrlio kao da sam se vratila iz pakla.

„Kako mi je drago što si ovdje”, prozborio je tada Carli dok smo se međusobno gledali.

„Otkud ti ovdje?” upitala sam ga.

„Došao sam spakirati rukopise.”

„Ta ne možemo ih ponijeti...?”

„I nećemo”, objasnio mi je. „Ali moramo ih iznijeti iz stana, barem one najopasnije.”

„A kamo?”

„U grmlje, s druge strane vrtnog zida. Ondje ih nitko neće pronaći.”

Njegova ideja djelovala mi je dobrom, jer ionako nismo mogli ništa spaliti; imali smo plinsko grijanje, a ne peć. „Samo me nemoj sada ostavljati samu”, zamolila sam ga. I tako je Carli ostao uza me. Oko devet sati stigao je Mehring, blijed kao krpa. Podivljala rulja zaustavila je njegov taksi na obilaznici Gürtel. Vozač se uspio probiti kroz sporedne uličice, psujući „prokletu bagru” i prenoseći najnovije vijesti: da se Prvome okrugu više uopće ne može prići, da u Uredu saveznoga kancelara

---

* Stihovi iz djela *Die Sage vom großen Krebs* Waltera Mehringa iz 1933. (op. prev.)

sjedi SS, da je Schuschnigg uhićen... Mehring se bacio na telefon. „Koga zoveš?” upitala sam.

„Pariz. Jednog prijatelja na Quai d’Orsay.” Prstima je već grabio slušalicu.

Cijelu noć pokušavao je mojim telefonom uspostaviti vezu s Parizom. Nismo bili ni svjesni koliku bi to opasnost moglo predstavljati, ali zato smo shvatili da je nemoguće uspostaviti vezu.

U grozničavoj žurbi činili smo besmislene stvari a da toga nismo bili ni svjesni. Možda jednostavno zato što je život izgubio svaki smisao. Carli je neprekidno trčao dolje skrivajući antinacistički sadržaj, Mehring je telefonirao, a ja sam preslagivala stare stvari.

Oko ponoći oglasio se radio: „Kancelar Seyß-Inquart zatražio je od Berlina da njemačke trupe umarširaju u Austriju kako bi se ponovno uspostavio red...” Nismo željeli vjerovati tomu što čujemo, pa smo počeli telefonirati na sve strane. U Zernattovu uredu nitko se nije javljao; vjerojatno je i on već bio uhićen. Pokušavali smo nazivati i druge ljude. Javio se Csokor: „Spakirajte svoje stvari”, rekao je. „Čujemo se sutra.” Nepomično smo sjedili među preostalim rukopisima. Mehring se više nije usudio vratiti u svoj hotel: Carli je rano ujutro otišao onamo kako bi mu donio najnužnije stvari. Vratio se s malenim kovčegom i viješću da je Gestapo već u dva ujutro tražio Mehringa. Hvala Bogu ne i ovdje kod mene... Za dobro jutro, s radija je odjeknulo: „Priželjkivane njemačke trupe prešle su granicu. Reichsführer Himmler stigao je u hotel Imperial, a i Führer je na putu za Beč.”

Kad će mi se Gestapo pojaviti na vratima?

Iskrali smo se na ulicu. Njemački bombarderi s iscertanim kukastim križevima na trupovima tutnjali su nebom u toliko gustim formacijama da nam toga jutra Sunce uopće nije izišlo. Pritajili smo se u mračnome kutu jedne kavane u Döblingu. Konobar nam je donio dvoje novina, od kojih su jedne već dugo bile poznate kao pronacističke. „Ostale su zaplijenjene”, rekao je. „Nijemci stižu.”

Mehring je umjesto kave naručio konjak. Konobara više ništa nije moglo iznenaditi. „Waltere,” rekoh, „moramo te smjestiti ukrcati na vlak”, nakon čega je naručio još jedan konjak. Carli i ja pili smo crnu kavu.

Platili smo i otišli. „Svatko od nas mora putovati sam”, rekao je Carli usput. „Najprije vi, Mehring, zatim Hertha – i na kraju ja.” Bio je to redoslijed naše ugroženosti. Nitko mu nije prigovorio. Sami ćemo vjerojatno biti sigurniji.

Na Zapadnom kolodvoru već smo izdaleka ugledali crne odore ispred glavnog ulaza. Mehring se okrenuo: „Ne mogu ja ovo...”

Besciljno smo hodali uokolo; odjednom smo se gotovo previše približili Walterovu hotelu. „Moraš pobjeći”, šapnula sam mu. Njegov odgovor bio je beznadno slijevanje ramenima.

Nastavila sam ga nagovarati: „Čekat ćemo tvoju poruku kod mene – ako do navečer ne stigne brzoplet iz Züricha, potražiti ćemo te – a ako stigne, krenut ćemo za tobom...”

„Što da napišem?” upitao je Walter ispod glasa.

Dogovorili smo se da će poslati poruku: „Lijep pozdrav od ujaka Emila.” – to ime palo mi je na pamet iz Kästnerova romana *Emil i detektivi*. Ušli smo u kolodvor kroz nenadzirani sporedni ulaz. Carli je otišao na blagajnu, ja sam s Mehringom razgovarala na francuskome jer je on umjesto putovnice imao sa sobom jedino francusku putnu ispravu. Vlak je već stajao na peronu.

Carli je pružio Mehringu maleni kovčeg i voznu kartu. „Ukrcaj na brzi vlak Beč – Zürich – Pariz!” viknuo je konduktar. Mehring je upravo stupio na peron, kad nam je prišao jedan SS-ovac, a u sjeni njegove crne odore filigranski lik pjesnikov kao da se smanjio za nekoliko brojeva.

„Tko ste vi?” upitao je SS-ovac pokazujući Mehringa.

Carli se ubacio između njih: „On je naš učitelj francuskoga”, rekao je brzo i kao dokaz nacistu pokazao svoju studentsku iskaznicu.

„Naš učitelj francuskoga”, ponovila sam revno. Čovjek u odori usmjerio je svoju pozornost na nas. Ljutito je pregledavao iskaznicu. Začula sam tihi zvuk i krajičkom oka vidjela da je Mehring nestao. Lokomotiva je ispustila prodoran zvižduk. Vitka prilika uskočila je u zadnji vagon. „Stoj!” poviknuo je netko.

Pretrnuli smo. Ali SS-ovci su se namjerili na malenu skupinu koja se pokušavala ukrcati na vlak. Carli je bio u pravu: skupine su u većoj opasnosti – opkolili su ih i odveli, dok je vlak polako kretao izlazeći iz kolodvora na otvoreno, a zveckanje njegovih kotača stapalo se s tutnjavom njemačkih zrakoplova koji su kružili nad gradom.

S moje zgrade, do koje smo se jedva uspjeli probiti, vijorila se zastava s kukastim križem. Pokucala sam na vrata vlasnice kuće na prvome katu. Gospođa Kornfeld otvorila ih je drhteći i odahnula kad nas je ugledala. „Što ti pada na um, Malwine?” odbrusila sam joj. „Otkud ti uopće ta krpetina?”

„Oni – oni su ih dijelili... Svaka kuća mora imati zastavu...”

Žena je bila izbezumljena. „Skini kukasti križ!” vikala sam kao luda. „Inače ćeš vidjeti što će se dogoditi...” Što bi to moglo biti, nisam znala. Ostavili smo ženu koja je i dalje drhtala na svojim vratima i uspjeli se uza stube.

S prozora u potkrovlju ubrzo smo vidjeli kako se zastava spušta. Malwine se ubrzo nakon toga pojavila sa suzama u očima. „Hvala ti, Herthice, hvala ti! Upravo su na radiju objavili da Židovi ne smiju imati kukasti križ – ili će u protivnome biti uhićeni! Spasila si nas...”

Nažalost, bilo je to netočno: gospodin i gospođa Kornfeld oboje su završili u Auschwitzu. Ne činite ništa, svi Židovi bit će spaljeni...

Toga subotnjeg poslijepodneva utuvala sam joj u glavu: „Mi preko vikenda idemo na Semmering. U slučaju da tko pita: vraćam se u ponedjeljak.”

Kimnula je. „Do viđenja u ponedjeljak, Herthice.” Te riječi bile su naš oproštaj.

Uvečer mi je netko pokucao na vrata. Zar je brzoplet stigao? Otvorili smo. Pred nama su stajali Franz Theodor Csokor i Ödön von Horváth, nerazdvojni prijatelji.

U posljednje vrijeme njih se dvojicu moglo vidjeti jedino u paru, poput Kastora i Poluksa.

Ödön i ja poznavali smo se već dugo, od 1931. kad su u Berlinu praižvedene njegove *Priče iz Bečke šume*. Ja sam u predstavi igrala sićušnu ulogu i čestitala mu na Kleistovoj nagradi. „Ma dajte, trebali biste najprije pročitati kritike. Kako sam ih samo naljutio”, zabavljeno je odgovorio svojim ugodnim bavariskim naglaskom.

Burne reakcije na njegove *Priče iz Bečke šume* nisu bile nimalo iznenađujuće, s obzirom na to da je Horváth u svojoj drami o bestijalnosti bečke malograđanštine već uprizorio spodobu koje će dvije godine poslije prigrabiti vlast! „Nisu li poput životinja?” neprekidno je pitao. Bila mu je to omiljena izreka.

Čak i sada, kad su nacionalsocijalisti vani marširali Bečom i osvajali grad, ušao je u moj stan pitajući se: „Nisu li poput životinja?” Zvučao je mirno i opušteno kao i uvijek, ali više nimalo veselo.

Tako smo nas četvero sjedili zajedno do kasno u noć, iščekujući brzojav ujaka Emila i raspravljajući o mogućnostima bijega.

„Csok,” rekao je Ödön, „ti zapravo i ne moraš bježati, zar ne? Mogao bi ostati ovdje.”

Csokor je odmahnuo svojom prosijedom lavljom grivom: „Kad bih odstupio od objave našega P.E.N.-a protiv spaljivanja knjiga, možda i bih. Ali nisam ja Führer. Ako nešto potpišem, onda iza toga stojim.” Sutradan je planirao otputovati u Poljsku, gdje mu je prijevod *Fausta* na poljski priskrbio orden i poziv tamošnje vlade da se trajno preseli. Ödön je kimao: „U pravu si. Najvažnije

je da nastavimo raditi. Sada moramo postati više ego-centrični, kako bismo bili manje egoistični.” On sam namjeravao je nakratko otići u Čehoslovačku u posjet prijateljima, a potom u Amsterdam, gdje je emigrant-ski nakladnik Allert de Lange objavio njegove romane *Mladež bez Boga*, a ubrzo zatim i *Dijete našega vremena*.

Razgovarali smo o zajedničkim prijateljima. Franz Werfel bio je siguran u Italiji, Alma je još uvijek bila ovdje te je i ona namjeravala pobjeći preko granice u Češku jer joj je ona bila najbliža, premda vjerojatno i najstrože čuvana. I drugi su imali iste namjere. „Ali najbolje je da svatko putuje sam”, slagao se i Ödön.

„Kad ćemo se nas četvero ponovno sresti?” poslužila sam se citatom dok sam donosila na stol posljednju bocu vina, vina iz Bečke šume. Sjedili smo na slabome svjetlu sa spuštenim roletama. „Ako smo u mraku, neće nas vidjeti”, vjerojatno smo mislili nazdravljajući čašama sve dok se boca nije ispraznila, a vani je već svitalo.

„Pođimo, Csok.”

Ödön je ustao.

I tako su se oprostili. „Doviđenja.” Nas četvero više se nikad nismo okupili.

Dnevno svjetlo probijalo se kroz rolete. Uključili smo radio. Uslijedio je niz izraza prijateljstva: „Mussolini će Führeru darovati Južni Tirol u znak dobre volje povodom austrijskoga povratka u Reich! ... Kardinal Innitzer poslao je Führeru brzojav dobrodošlice: Heil Hitler...”

Oglasila su se crkvena zvona. Bila je nedjelja. Ugasili smo radio i čekali u tišini – beskonačno.

Naposljetku smo na stubištu začuli korake teških čizama. Netko je pokucao na vrata.

Gestapo?

Carli je otišao otvoriti. A tad nam je uručen brzopjav iz Züricha: „Lijep pozdrav od ujaka Emila” – eto, sve je pisalo kao po dogovoru. Ali mi smo ga čitali uvijek iznova, uvijek iznova.

Bio je to vedar dan. Spakirali smo svoju prtljagu raspravljajući o drugome brzopjavi koji je Carli čekao: „Rukopis zaprimljen, pošaljite kopiju.” Bez potpisa.

Upravo kad smo htjeli izići iz stana, zazvonio je telefon. Bio je to poziv Csokora: Alma je već otputovala.

„Ja upravo krećem k ujaku Emilu”, odgovorila sam mu.

„Hvala Bogu”, odgovorio je. „Do viđenja...” Prema Zapadnom kolodvoru nahrupila je bujica ljudi; i mi smo se utopili u njoj. Jesu li svi oni željeli pobjeći ili pak pozdraviti Führera?

Kolodvor su okupirali SS i njemačka vojska. U dvorani je neprekidno odjekivao lavež s razglasa. Pred blagajnom se stvorio dugačak red, ali na kraju sam se ipak uspjela domoći karte za relaciju Beč – Pariz – Beč. Povratna karta bila je manje sumnjiva. Osim toga, u Parizu ću moći unovčiti kartu za neiskorišten povratak. Preko granice se smjelo ponijeti najviše deset šilinga.

Pred nama su posvuda marširali SS-ovci – i te su se odore također pojavljivale u parovima.

Tko se boji ljudi u crnom?

Nakon kratka oklijevanja, odlučno sam krenula prema njima. „Sad, kada je granica prema Münchenu

otvorena, može li se onamo putovati bez vize?” upitala sam ih.

Čovjek u crnoj odori odmjerio me je od glave do pete. „Samo se ukrcajte,” rekao je tada zlobnim tonom, „već ćete vidjeti.” Izgovorivši to, okrenuo mi je leđa.

Nastavila sam se neprimjetno probijati dalje, pratile su me jedino Carlijeve oči. Nitko me nije spriječio da se ukrcam. Vozni red očito više nije postojao; svi su vlakovi kasnili. Pronašla sam slobodno mjesto u jednome odjeljku i nasreću nisam srela nikoga poznatog. Zauzela sam mjesto i izišla na hodnik vagona kako bih potražila Carlija. Konačno sam ga opazila poluskrivena na kraju perona. Pogledi su nam se susreli. Nije mi se usudio mahnuti, samo je malo podignuo ruku kad je vlak napokon krenuo.

Padao je mrak; nedjelja, 13. ožujka..., dan našega velikog referenduma...

Nitko nije ništa govorio. Kondukter je došao kao i uvijek te poništio karte; vozili smo se kroz noć. Osjećala sam se potpuno shrvanom. Crveno-bijelo-crveno sve do smrti...

Vani je ispred prozora prolazio dobro poznati krajolik. Oči su mi se sklapale od umora. Možda sam poželjela i da sam mrtva. Samo bih tu i tamo podignula pogled prilikom duljih zaustavljanja u većim gradovima. Vlak je stao u Salzburgu, gradu festivala, koji sam prošloga ljeta posjetila zajedno s Csokorom, Horváthom, Mehringom, Werfelima i Carlijem te smo svi zajedno

pogledali Reinhardtovo* uprizorenje Hoffmannsthalova *Svatkovića***...

U Innsbrucku se ukrcao jedan preplanuli muškarac koji mi je djelovao poznatim: bio je to svjetski prvak u skijanju Hannes Schneider.

Carli i ja posljednji smo put bili na skijanju dok se Schuschnigg u Berchtesgadenu družio s Hitlerom – kako je to samo davno bilo...

„Ljudi, kucnuo je čas...”

I Innsbruck je iščeznuo.

Hannes Schneider gledao je kroz prozor. S druge strane proletjeli su telegrafski stupovi. Svitao je nov dan; kasnili smo satima. Prije pogranične postaje u Feldkirchu vlak su preplavili mladi razbojnici u kožnatim hlačama i vrpcama s kukastim križem na nadlakticama te stali pretraživati odjeljke. „Zar nemate nikakvih manira?” upitala sam ih kad su mi prišli.

Na trenutak su djelovali iznenađeno, a onda su se posramljeno nacerili. „Tko još mari za to”, rekao je jedan od njih. „Mi smo upravo izišli iz zatvora – sad ćemo druge strpati u njega.”

„A onda ćemo uskoro ionako svi u rat”, dometnuo je drugi ozareno.

„Aha”, rekla sam. „Baš lijepo.”

Dok sam im pružala svoj kovčeg na pregled, izvadila sam nekoliko čokoladica koje mi je Carli pažljivo

---

* Max Reinhardt (1873. – 1943.), svojedobno jedan od najpoznatijih austrijsko-njemačkih kazališnih redatelja (op. prev.)

** Hugo von Hofmannsthal: *Jedermann*, misterij objavljen 1911., kojim se tradicionalno otvara Salzburški festival (op. prev.)